

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАСТОСУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНОГО ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ЯК ФОРМИ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

FEATURES OF PROCEDURAL APPLICATION OF SPECIAL PRE-TRIAL INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES AS A FORM OF PRE-TRIAL INVESTIGATION

**Черняк Н.П., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри кримінального процесу**

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Кіяниця В.М., викладач кафедри кримінального процесу

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Статтю присвячено дослідженню інституту спеціального досудового розслідування з метою доведення думки, що вищезазначене розслідування є формою загального досудового розслідування, виходячи з процедури його проведення. На підставі системного аналізу чинного кримінального процесуального законодавства України проаналізовано особливості спеціального досудового розслідування. Доведено, що запровадження цього особливого виду кримінального провадження спрямовано на досягнення такого завдання кримінального провадження, як притягнення кожного, хто вчинив кримінальне правопорушення, до відповідальності в міру своєї вини.

Спеціальне досудове розслідування (in absentia) здійснюється стосовно одного чи декількох підозрюваних згідно із загальними правилами досудового розслідування, однак його проведення можливе лише за умов учинення окремих злочинів, передбачених Кримінальним кодексом України, стосовно підозрюваного, окрім неповнолітнього, який переховується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності та оголошений у міждержавний та/або міжнародний розшук, який понад шість місяців переховується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності, стосовно якого наявні фактичні дані, що він перебуває за межами України (на тимчасово окупованій території України або в районі проведення антитерористичної операції). Здійснення спеціального досудового розслідування щодо інших злочинів не допускається, крім випадків, коли злочини вчинені особами, які переховуються від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності та оголошені у міждержавний та/або міжнародний розшук, які понад шість місяців переховуються від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності, стосовно яких наявні фактичні дані, що вони перебувають за межами України, на тимчасово окупованій території України або в районі проведення антитерористичної операції.

Зосереджено увагу на прогалинах у чинному законодавстві, що передбачає та регламентує процесуальний порядок здійснення спеціального досудового розслідування: не визначено, які слідчі (розшукові) дії необхідно провести у разі відсутності підозрюваного (обвинуваченого); який строк спеціального досудового розслідування тощо. У дослідженні розглянуто порядок дій прокурора та слідчого судді під час розгляду клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування. Звернено увагу на оскарження дій слідчого судді в разі відмови задоволення клопотання – винесення ухвали про здійснення спеціального досудового розслідування.

Ключові слова: досудове розслідування, клопотання, кримінальне провадження, спеціальне досудове розслідування.

The article is devoted to the study of the institute of special pre-trial investigation in order to prove the opinion that the above investigation is a form of general pre-trial investigation, based on the procedure of its conduct. Based on a systematic analysis of the current criminal procedure legislation of Ukraine, the features of the special pre-trial investigation are analyzed. It is proved that the introduction of this special type of criminal proceedings is aimed at achieving such a task of criminal proceedings as bringing everyone who has committed a criminal offense to liability to the extent of their guilt.

A special pre-trial investigation (in absentia) is carried out against one or more suspects in accordance with the general rules of pre-trial investigation, but its conduct is possible only for the commission of certain crimes under the Criminal Code of Ukraine against the suspect, except for a juvenile who is hiding from the investigation and court for the purpose of evading criminal responsibility and is wanted interstate and / or internationally, or who is hiding from the investigating and court for the purpose of evading criminal responsibility for more than six months and / or for whom there are actual data that he is outside Ukraine, in the temporarily occupied territory of Ukraine or in the area of the anti-terrorist operation.

Special pre-trial investigation of other crimes is not allowed, except in cases when the crimes were committed by persons hiding from the investigation and court for the purpose of evading criminal responsibility and declared wanted interstate and / or internationally, or hiding from the investigation for more than six months and the court for the purpose of evading criminal liability and / or in respect of which there is evidence that they are outside Ukraine, in the temporarily occupied territory of Ukraine or in the area of the anti-terrorist operation. The focus is on gaps in the current legislation, which provides for and regulates the procedural procedure for conducting a special pre-trial investigation, namely, it is not specified what investigative (search) actions should be carried out in the absence of the suspect (accused); what is the term of the special pre-trial investigation, etc.

The investigation considers the procedure of actions of the prosecutor and the investigating judge during the consideration of the request for a special pre-trial investigation. Attention is drawn to the appeal of the actions of the investigating judge, in case of refusal to grant the petition – the decision to conduct a special pre-trial investigation.

Key words: pre-trial investigation, motion, criminal proceeding, a criminal case, special pre-trial investigation.

Постановка проблеми. Кримінальне процесуальне законодавство України постійно модернізується під впливом норм міжнародного права у напрямі забезпечення прав учасників кримінального судочинства, розширення змагальності сторін, прав потерпілого, а також усунення обвинувального ухилу в діяльності суду. Таке посилення захисту прав і свобод у кримінальному судочинстві зумовлене виконанням зобов'язань Україною перед світовим товариством.

Однією з фундаментальних засад кримінального процесу є невідворотність покарання за вчинення кри-

мінального правопорушення. Із метою забезпечення захисту інтересів потерпілого від злочину та притягнення винних до належної відповідальності органи досудового розслідування та суду звертаються до «нових» процесуальних форм, зокрема спеціального досудового розслідування.

Доповнення системи кримінального процесу модерним інститутом спеціального досудового розслідування спрямоване на результативність захисту публічних інтересів держави, а також створює умови для притягнення осіб,

які ухилиються від органів досудового розслідування або суду, до кримінальної відповідальності.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми. Питання щодо спеціального кримінального провадження розглядалися у наукових працях окремих учених: Д.О. Алексеевої-Процюк, С.М. Стахівського, В.М. Трофименка, В.О. Гринюка, І.В. Цюприка, О.Г. Яновської, Л.Д. Удалової, О.В. Маленка, В.О. Попелюшка. Однак особливості процесуального законодавства спеціального досудового розслідування як форми досудового розслідування залишаються недостатньо дослідженими та з'ясованими.

Метою роботи є дослідження інституту спеціального досудового розслідування як форми досудового розслідування та досконалості застосування його норм у системі сучасного кримінального процесу.

Виклад основного матеріалу. Сучасна юридична наука України свідчить про те, що інститут спеціального досудового розслідування недостатньо вивчений і досліджений, а більшість комплексних досліджень написано зарубіжними вченими. У світлі глобалізаційних процесів та зростанні уваги до розумного спрощення процедури розслідування кримінальних проваджень, тобто створення чіткої, прозорої і зрозумілої схеми для розслідування і покарання винних, сформовано інститут заочного кримінального провадження.

Норми інституту спеціального досудового розслідування є порівняно молодими, тому в працівників підрозділів досудового розслідування можуть виникнути питання щодо правильності їх застосування для досягнення ключового принципу кримінального процесу – принципу невідворотності кримінальної відповідальності. Кримінальний процес і є інструментом для реалізації цього принципу.

Спеціальне досудове розслідування використовується в інтересах прискорення правосуддя і досягнення мети кримінального процесу. За кордоном ця форма досудового розслідування розроблена на високому рівні і активно використовується. Так, наприклад, форми спеціального досудового розслідування містяться у кримінальних кодексах Чехії, Швейцарії, Франції, Німеччини, Данії тощо. Якщо ж у деяких законах не зазначено поняття «заочне кримінальне провадження» або «спеціальне розслідування», то у будь-якому разі судовий розгляд відбувається за відсутності підозрюваного, обвинуваченого, лише в окремих випадках він може бути перенесений. Такі особливості передбачені міжнародними нормативно-правовими актами. Так, жоден міжнародно-правовий акт і нормативні документи вітчизняного законодавства не передбачають обов'язкової участі підозрюваного, обвинуваченого в кримінальному провадженні і судовому розгляді, але у їх змісті прослідковується принцип верховенства права і законності, тобто дотримання прав, свобод та основоположних інтересів людини і громадянина.

У кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України) міститься поняття «спеціальне досудове розслідування», тоді як поняття «заочне» взагалі не прослідковується, виражаючись окремими нормами стосовно провадження кримінальних проступків, тому працівникам іноді важко сформулювати єдину схему заочного кримінального провадження.

Спеціальне досудове розслідування є елементом (різновидом) заочного кримінального провадження, на що вказує низка ознак. Дослідивши зміст норм Глави 24-1 КПК України, можна зробити висновок про те, що назва зумовлена особливим процесуальним порядком такого досудового розслідування, який полягає в оцінці фактичних даних у провадженні слідчим або прокурором для подання клопотання, а також більш ретельному вивченні обставин слідчим суддею для винесення ухвали стосовно проведення досудового розслідування, тобто проведенню спеціального досудового розслідування пере-

дує певний підготовчий період, коли визначені процесуальним законом суб'єкти кримінального процесу шляхом об'єктивної оцінки ситуації задля досягнення мети і виконання функцій кримінального процесу користуються «спеціальними» нормами, які мають форму досудового розслідування. Саме цим зумовлена назва спеціального досудового розслідування у чинному законодавстві разом зі специфічними умовами, процесуальними строками і порядком проведення досудового розслідування.

Норми спеціального досудового розслідування містяться у главі КПК України, проте ніде у КПК України не зазначено сукупність норм, які регулювали б порядок спеціального судового провадження. Виходячи з цього, слід зазначити, що таке судове провадження здійснюється за загальними правилами, проте з дотриманням процесуальних вимог, визначених для спеціального досудового розслідування. Прозорість і зрозумілість у теоретичному аспекті не завжди прослідковується стосовно цього питання на практиці, тому, на нашу думку, розділи КПК України стосовно судового розгляду в загальному вигляді потребують доповнень особливостями розгляду проваджень у спеціальному судовому провадженні:

- підозра особи у вчиненні нею кримінального правопорушення, стосовно якої проводиться спеціальне досудове розслідування, має бути обґрунтованою і максимально доведеною під час спеціального досудового розслідування, а жодні докази не можуть бути неперевіренними або викликати сумнів;

- вирішальну роль у такому судовому провадженні відіграє захисник, тому що він реалізує права й обов'язки обвинуваченого за його відсутності, крім тих, які належать тільки самому обвинуваченому (так званих суб'єктивних прав);

- мають бути достатні підстави вважати, що особа, яка підозрюється/обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, належним чином проінформована про проведення спеціального досудового розслідування, процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень, а також про проведення спеціального судового провадження.

У ст. 381 КПК України передбачено процесуальний порядок розгляду кримінальних проступків, який носить назву спрощеного провадження. Проте не можна проводити аналогії між розглядом матеріалів, отриманих у порядку спеціального досудового розслідування та спрощеного провадження стосовно кримінальних проступків. Принаймні тому, що вони відрізняються тяжкістю злочинів, стосовно яких розпочато кримінальне провадження, а також мають розбіжності процесуальної процедури.

Зокрема, про вироки, винесені за відсутності обвинуваченого (*in absentia*), тобто заочно, йдеться у п. «б» ст. 1, ч. 2 ст. 9, ст.ст. 21, 22, 23 та інших статтях Європейської конвенції про міжнародну дійсність кримінальних вироків від 28 травня 1970 року. Порядок заочного кримінального провадження визначено положеннями Рекомендації № 6 R (87) 18 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Стосовно спрощення кримінального правосуддя», у якій зазначається необхідність надання дозволу судам першої інстанції розглядати справи й ухвалювати відповідно до них рішення за відсутності обвинуваченого, принаймні стосовно кримінальних проступків з урахуванням вимог кримінального закону та за умови обов'язкового інформування обвинуваченого про дату і місце судового розгляду, наслідки неприбуття на виклик і про право на захист та представництво у встановленому процесуальним законом порядку [1].

За своєю суттю спеціальне кримінальне провадження є наближеним до заочного, проте не у всіх правових аспектах збігається з ним. Крім того, що спеціальне досудове розслідування є модернізованою формою, воно має низку суттєвих відмінностей від заочного провадження [2, с. 166].

Спеціальне кримінальне провадження має передбачені законом процесуальні інструменти, що значно полегшують екстрадицію в Україну високопосадовців, що нині переходять за кордоном, а також в умовах військової агресії та втрати державою частини власної території, на якій можуть переховуватися особи, що вчинили кримінальне правопорушення [2, с. 166].

Спеціальне досудове розслідування містить специфічну процесуальну форму, яка має безліч винятків і особливостей. Про специфічність цієї форми досудового розслідування свідчить аналогічний характер суспільних відносин, тобто відносин між державою й особою, яка вчинила кримінальне правопорушення і переходується від органу досудового розслідування, прокуратури, суду. Такі відносини є взаємозумовленими, тому що держава, з одного боку, виконує обов'язок стосовно реалізації принципу кримінального процесу і захисту порушених прав потерпілого, притягує до кримінальної відповідальності у порядку спеціального кримінального провадження, з іншого – закон наділяє особу, щодо якої здійснюється спеціальне досудове розслідування, низкою прав і гарантій для захисту прав і свобод, чим забезпечує засади змагальності сторін.

У рішеннях ЄСПЛ у справах «Колоцца проти Італії» від 12 лютого 1985 року; «F.C.V. проти Італії» від 28 серпня 1991 року; «Т. проти Італії» від 12 жовтня 1992 року; «Пуатрімоль проти Франції» від 23 листопада 1993 року; «Кромбах проти Франції» від 13 лютого 2001 року; «Меденіца проти Швейцарії» від 14 червня 2001 року; «Шомоді проти Італії» від 18 травня 2004 року; «Да Лус Домінгеш Ферейра проти Бельгії» від 24 травня 2007 року висвітлено пункт про здійснення судового провадження за відсутності обвинуваченого в аспекті вимог ст. 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, яка закріплює право кожного на справедливий суд, коли немає підстав вважати, що обвинувачений не був належно повідомлений про розпочате щодо нього судове провадження, якщо він згодом може домогтися ухвалення нового судового рішення за його участі, в якому містилася б оцінка обґрунтованості висунутих проти нього обвинувачень, а також за умов дотримання інших гарантій його конвенційних прав. Це свідчить про те, що здійснення судового провадження за відсутності обвинуваченого не суперечить вимогам цього нормативно-правового акта міжнародного значення [3, с. 7].

Для чіткого відмежування спеціального досудового розслідування як форми досудового розслідування дослідження має на меті вивчення процесуальних особливостей застосування цієї форми для встановлення істини у кримінальному провадженні.

Механізм проведення спеціального досудового розслідування тісно пов'язаний із загальним досудовим розслідуванням, тому що проведеною спеціального досудового розслідування завжди передує загальне досудове розслідування, яке здійснюється доти, доки слідчим не будуть встановлені підстави для переведення досудового розслідування в спеціальний режим, який остаточно встановлюється ухвалою слідчого судді. Характерною особливістю механізму спеціального досудового розслідування є здійснення спеціального порядку розслідування на основі загальних правил з урахуванням глави 24-1 КПК України [4].

Особливої уваги потребує деталь сукупності підстав, тобто прокурор або слідчий за погодженням із прокурором має звернутися з клопотанням до слідчого судді лише за наявності всіх підстав, визначених процесуальною нормою.

Зупинимось на підставі оголошення особи в міждержавний та/або міжнародний розшук. У чинному процесуальному законодавстві спостерігається значна невідповідність, тому підстава оголошення в міждержавний розшук потребує винятків. Наявність її серед законних підстав робить такий перелік у її частині тривіальним. Це

пов'язано з тим, що 6 вересня 2015 року Україна повністю вийшла з єдиної системи міждержавного розшуку осіб СНД. Міждержавний розшук здійснювався міністерствами внутрішніх справ держав-учасниць СНД на території їх держав за ініціативою правоохоронних органів однієї з цих країн із метою виявлення, арешту та видачі (екстрадиції) осіб, які переховуються від органу досудового розслідування, суду або виконання вироку суду.

Універсальний вид розшуку – міжнародний, що передбачає проведення комплексу оперативно-розшукових, інформаційно-довідкових та інших заходів, які здійснюються НЦБ Інтерполу на території держав-учасниць Міжнародної організації кримінальної поліції (Інтерполу) відповідно до норм міжнародного права. Метою такого розшуку є отримання інформації про місцезнаходження безвісти зниклих осіб, невпізнаних трупів, виявлення, арешту та видачі (екстрадиції) осіб, які переховуються від слідства, суду та виконання вироку [5; 6, с. 59–60].

Так, Т.С. Зеленюк і С.П. Пекарський, проаналізувавши нормативно-правові акти, інформацію, яка міститься у працях видатних правників, зазначили таке: міжнародний розшук є окремою функцією міжнародних організацій (Інтерполу), національних органів юстиції, правоохоронних органів (залежно від функціоналу підрозділів оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування або міжнародного співробітництва в окремій державі тощо), що становить комплекс оперативно-розшукових заходів та слідчих дій, які проводяться на території двох і більше держав, координуються міжнародними організаціями або спеціально вповноваженими органами держав на основі норм національного та міжнародного законодавства, закріплених у законодавчих нормативно-правових актах [7, с. 116].

Прокурор або слідчий (за погодженням прокурора) має право звернутися до слідчого судді у разі встановлення підстав для проведення спеціального досудового розслідування, які виникли або були виявлені під час проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій тощо. Із процесуальної норми випливає, що клопотання подається до якого місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого перебуває орган досудового розслідування. Клопотання про проведення спеціального досудового розслідування подається з урахуванням особливостей, визначених законами України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» та «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції» [8; 9].

Розгляд клопотання про проведення досудового розслідування проводиться слідчим суддею не пізніше 10 днів із дня надходження документа до суду. Вирішальне значення під час винесення рішення має активність і кваліфікованість прокурора у доведенні й обґрунтуванні підстав, а також його володіння обставинами і матеріалами кримінального провадження, що відіграє вирішальну роль у прийнятті рішення слідчим суддею [4].

Дуже доречно звернути увагу на існування поряд з інститутом спеціального досудового розслідування особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або в районі проведення антитерористичної операції. Цей інститут також є молодим у сучасній системі кримінального процесу, набувши поширення після розгортання подій на окупованих територіях (у так званих умовах воєнного або надзвичайного стану). Крім того, він має «нетипову» природу, амбівалентний характер і певну новизну. Особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або в районі проведення антитерористичної операції носить переважно комплікативний характер, тому що його формують норми, які містяться в інших розділах

і главах КПК, зокрема тій, яка стосується спеціального досудового розслідування (диференційований порядок здійснення спеціального досудового розслідування стосовно осіб, які переховуються в районі проведення АТО або на тимчасово окупованій території) [10, с. 41–42].

Висновок. Отже, норми спеціального досудового розслідування, зазначені в процесуальному законі, ста-

новлять механізм, який є окремою формою досудового розслідування, хоча і здійснюється на основі загального досудового розслідування. З огляду на те, що інститут спеціального досудового розслідування є молодим у кримінальному процесі, є певні прогалини і неточності, на які було вказано у цьому розділі з метою їх усунення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рекомендація № 6 R (87): Рада Європи, Міжнародний документ від 17 вересня 1987 року. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_339 (дата звернення: 10.09.2021)
2. Сливич І.І. Спеціальне провадження як самостійна форма кримінального судочинства в Україні. *Visegrad Journal on Human Rights*, 2016. С. 164–170.
3. Методичні рекомендації щодо процесуального керівництва спеціальним досудовим розслідуванням. Схвалено протоколом засідання науково-методичної ради від 25.05.2017 р. № 4. С. 65
4. Кримінальний процесуальний кодекс України :Закон України від 12.04.2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 10.09.2021)
5. Процедура оголошення особи в міжнародний розшук: етапи та інсайди. Юридична газета online. Всеукраїнське щотижневє професійне юридичне об'єднання: офіційний вебсайт. URL: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/procedura-ogoloshennya-osobi-v-mizhnarodny-rozshuk-etapi-ta-insaydi.html> (дата звернення: 10.09.2021)
6. Сакаль А.П. Міжнародний розшук осіб при розслідуванні злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, вчинених транснаціональними злочинними угрупованнями. *Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. Вип. 1 (3) 2016. С. 58–64
7. Зеленюк Т.С. Поняття та зміст міжнародного розшуку. Розшукова робота ОВС: проблеми та шляхи їх розв'язання: матер. міжвуз. наук.-практ. семінару (Донецьк, 28 бер. 2008 р.) Донецьк : ДЮІ ЛДУВС, 2008. С. 116
8. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 09.08.2018 № 1207-VII. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18> (дата звернення: 10.09.2021)
9. Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції : Закон України від 15.12.2017 № 1632-VII. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1632-18> (дата звернення: 10.09.2021)
10. Лазукова О.В. Особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2018